

Inleiding

Het evolutieperspectief in de sociale wetenschappen

Het evolutiedenken in de sociale wetenschappen heeft perioden van opgang en neergang gekend. In de achttiende en negentiende eeuw, in de fase waarin de sociologie en de etnologie of culturele antropologie als intellectuele disciplines gevormd werden, was er een sterke oriëntatie op de ontwikkeling van de menselijke samenleving als geheel, van de vroegste tijden die men zich kon voorstellen tot het heden. Er ontstond zo een traditie, met Auguste Comte en Herbert Spencer als de bekendste vertegenwoordigers, van onderzoek en theorievorming waarbij werd uitgegaan van een ontwikkelingsperspectief op zeer lange termijn, dat de gehele geschiedenis van de mensheid omvatte. Ontwikkeling of evolutie werd hierbij veelal gelijkgesteld aan vooruitgang. De eigen, westerse samenleving was in deze opvatting het verst in de evolutie voortgeschreden, andere contemporaine samenlevingen liepen daarbij achter. Ook het werk van Marx en Engels en hun volgelingen is in deze traditie te plaatsen.

Dit sociaal evolutionisme beïnvloedde het denken over de levende natuur. Al vóór Darwin formuleerde Spencer zijn universele evolutiewetten die op zowel biologische organismen als sociale organismen - menselijke samenlevingen - betrekking hadden en introduceerde hij het principe van de *survival of the fittest*. Mede op basis van deze ideeën ontwierp Darwin zijn theorie over het ontstaan der soorten, die Spencer en anderen vervolgens weer gebruikten ter ondersteuning van hun evolutionistische gedachten over menselijke samenlevingen.

Populair werd tegen het einde van de negentiende eeuw in sommige kringen het amalgaam van ideeën dat bekend is geworden onder de benaming 'sociaal-darwinisme', waarin darwinistische basisgedachten over de evolutie van diersoorten ('natuurlijke selectie', 'strijd om het bestaan', 'overleving der sterksten') op menselijke samenlevingen werden toegepast. Vooruitgangsoptimisme maakte daarbij vaak plaats voor angst voor 'degeneratie', die een gevolg zou zijn van het feit dat de harde natuurlijke selectie had plaatsgemaakt voor een overmatige bescherming van de zwakken. Maatschappelijke zwakte werd in deze gedachtengang bijna vanzelfsprekend gelijkgesteld aan biologische zwakte.

Maar terwijl het sociaal-darwinisme furore maakte, begonnen sommige beoefenaren van de sociologie en de antropologie afstand te nemen van het

evolutiedenken. Met de vestiging van deze disciplines aan universiteiten gingen ze zich meer richten op de empirische studie van contemporaine sociale verschijnselen en raakte zowel het onderzoek naar lange-termijn processen als de theorievorming over de ontwikkeling van de menselijke samenleving op de achtergrond. 'Evolutie' werd meer en meer een louter biologisch begrip. Bij Durkheim en Weber is nog wel een duidelijk lange-termijnperspectief herkenbaar; maar hun werk was niet gericht op het traceren van ontwikkelingslijnen van de oertijd tot heden of op het vinden van principes die dergelijke ontwikkelingen zouden kunnen verklaren. In de culturele antropologie leidde Franz Boas een beweging die nog radicaler afstand nam tot elke vorm van evolutionisme. Belangrijker dan te gissen naar stadia in de ontwikkeling van de mensheid vond hij het de (nog) bestaande culturen in al hun verscheidenheid in kaart te brengen.

Tegen het midden van de twintigste eeuw was het evolutiedenken in de sociale wetenschappen zozeer op de achtergrond geraakt, dat Talcott Parsons in 1937 zijn grote theoretische boek *The Structure of Social Action* kon beginnen met de constatering dat Spencer had afgedaan. Andere perspectieven, zoals het functionalisme, werden toonaangevend. De aanhangers van deze perspectieven vermeden een historische oriëntatie en wensten zich ook verre te houden van elke vorm van biologisme.

Toch verdween het evolutiedenken niet geheel uit de sociale wetenschappen. Het ging in zekere zin ondergronds - bijvoorbeeld in het werk van enkele zich afzijdig van de hoofdstroom opstellende beoefenaren, zoals de antropoloog Leslie White (1959), die expliciet een evolutionistisch perspectief bleven hanteren. Het evolutiedenken bleef in een andere zin, eveneens als het ware ondergronds, nog veel sterker aanwezig, namelijk in de logica die ten grondslag lag aan het functionalisme. Volgens deze logica zouden de onderdelen van de sociale structuur van een gegeven sociaal geheel ('sociaal systeem') elk een of meer functies voor dat geheel vervullen - een gedachte die sterk leunde op de analogie met de functies van organen zoals die worden bestudeerd in de biologie. En vanuit deze analogie was het eigenlijk maar een kleine stap terug naar het evolutiedenken, naar de vraag hoe sociale structuren en functies te verklaren zijn in hun onderlinge samenhang en hun wording. Deze vraag kwam dan ook impliciet aan de orde in functionalistische moderniseringstheorieën, die in de jaren vijftig en zestig opgeld deden (Levy 1966). Nog veel nadrukkelijker greep Parsons zelf in zijn laatste werken terug op een evolutionair perspectief (zie bv. Parsons 1966).¹

In de laatste decennia van de twintigste eeuw heeft het evolutiedenken in de sociale wetenschappen een come-back beleefd. Dit is voor een deel toe

te schrijven aan het feit dat het ook in de biologie nieuwe impulsen heeft gekregen, ten eerste door het beschikbaar komen van steeds meer en steeds beter dateerbaar fossiel materiaal, maar vooral ook door de opkomst van het DNA-onderzoek, met behulp waarvan uit de evolutietheorie afgeleide hypothesen langs geheel andere weg zijn getoetst en bevestigd. Meer speciaal van belang voor de sociale wetenschappen was de opkomst van nieuwe specialismen in de biologie, zoals de gedragsgenetica en de ethologie, de studie van diergedrag in het kader van de evolutietheorie (zie bv. Eibl-Eibesfeldt 1989; De Waal 1996). Nauw daarmee verwant was de door Edward O. Wilson (1975) gelanceerde sociobiologie (vgl. Betzig 1997). De vaak verrassende uitkomsten van het onderzoek op deze gebieden stimuleerden een hernieuwde belangstelling voor overeenkomsten in het sociale gedrag van dieren en van mensen, en wierpen de vraag op of ook in het menselijke sociale gedrag algemene patronen zijn aan te wijzen die op basis van de biologische evolutietheorie kunnen worden verklaard (vgl. Tiger 1969; Wilterdink 1975, 1978).

Sommige beoefenaren van de sociale wetenschappen hebben zich de sociobiologische of 'biosociale' zienswijze eigen gemaakt (zie bijv. Van den Berghe 1979; Daly & Wilson 1988).² Zij gebruiken de biologische evolutietheorie om algemene regelmatigheden in menselijk gedrag en samenlevingsvormen in kaart te brengen en te verklaren. De verhoudingen tussen mannen en vrouwen, het voorkomen van geweld en oorlog, samenwerking en altruïsme, hiërarchie, godsdienst: dit zou allemaal terug te voeren zijn op de biologische eigenschappen van de menselijke soort, die zich in de loop van een evolutieproces over miljoenen jaren hebben gevormd. Deze aanpak is wel genetisch maar niet historisch. Sociaal-culturele veranderingen zijn hier geen voorwerp van onderzoek en theorievorming, al wordt soms gewezen op de wisselwerking tussen biologische en sociaal-culturele evolutie (de 'gen-cultuur co-evolutie' in termen van Wilson 1998) in het proces van hominisering. De sociobiologie is vooral gericht op het vinden van constanten in het menselijk gedrag. Binnen het spectrum van de menswetenschappen is haar invloed dan ook het grootst in de psychologie, waar zij thans opgang maakt in het kader van een nieuw specialisme, de evolutionaire psychologie (Barkow e.a. 1992).³

Ontwikkelingen in andere takken van de natuurwetenschap dan de biologie hebben eveneens tot een grotere ontvankelijkheid voor het evolutiedenken bijgedragen. De theorie van de 'oerknal' en het uitdijend heelal ondermijnt het idee van voor eens en altijd vaststaande natuurwetten en plaatst wat zich in de kosmos afspeelt in het kader van een (zeer) lange-termijnontwikkeling. In de astronomie heeft het evolutiebegrip een ruime toepassing gevonden. Zoals de menselijke sociaal-culturele evolutie ge-

plaatst kan worden in het verlengde van de biologische evolutie, zo kan de biologische evolutie op aarde worden ingepast in de evolutie van het heelal en de sterrenstelsels (vgl. Reeves 1986; Spier 1996).

De herleving van evolutionaire denkbbeelden in de sociale wetenschappen hangt echter ook en vooral samen met veranderingen in de menselijke samenlevingen zelf. Hedendaagse ontwikkelingen nopen er meer dan ooit toe sociale processen te begrijpen in het kader van brede, niet tot één specifieke regio beperkte trends. Een begrip als mondialisering of globalisering getuigt hiervan. Daarbij groeit ook de erkenning van het belang van inter- of transmaatschappelijke relaties in het verleden, de verwevenheid van de geschiedenissen van afzonderlijke landen, samenlevingen, beschavingen. In het nieuwe sociaal-evolutionisme dat de laatste decennia vorm begint te krijgen is die verwevenheid een centraal thema. Anders dan de sociobiologen richt men zich hierbij op sociaal-culturele lange-termijn processen, die principieel worden onderscheiden van biologische evolutieprocessen. De traditie van Comte en Spencer - en Engels en Morgan en Tylor - herleeft hier in zekere zin. Maar er zijn ook verschillen met het negentiende-eeuwse evolutionisme. Evolutie wordt niet gelijkgesteld aan vooruitgang, er wordt niet uitgegaan van een bij voorbaat gedetermineerde ontwikkeling die voor iedere samenleving zou gelden, de westerse samenleving vertegenwoordigt niet zonder meer het hoogste evolutiestadium, en, zoals gezegd, de afhankelijkheidsverhoudingen tussen samenlevingen staan centraal. Voorzover er evolutionaire stadia onderscheiden worden, liggen die op het niveau van de mensheid als geheel. De oude antropologische tegenstelling tussen 'evolutie' en 'diffusie' komt hiermee te vervallen: diffusie, de invloed van de ene op de andere samenleving, is een integraal onderdeel van het evolutieproces (vgl. Goudsblom 1988; Goudsblom e.a. 1996).

Onvermijdelijk doet zich hier het probleem voor of 'evolutie' de meest geschikte term is om lange-termijn ontwikkelingen in de menselijke samenleving en cultuur aan te duiden. Beoefenaren van 'wereldgeschiedenis' als William McNeill vermijden de term in het algemeen. Norbert Elias (1977) heeft ervoor gepleit het begrip 'evolutie' tot de biologie te beperken en voor sociaal-culturele processen de term 'ontwikkeling' te reserveren, ten einde recht te doen aan het eigen karakter van deze processen. Anderen, onder wie de socioloog Gerhard Lenski, erkennen wel het onderscheid maar zien toch zulke sterke overeenkomsten tussen de biologische evolutie en de sociaal-culturele langetermijntontwikkelingen dat zij het begrip evolutie in beide gevallen toepasbaar achten (Lenski e.a. 1995, 75-77). Dit terminologische verschil - dat ook bij vergelijking van verschillende bijdragen aan deze bundel blijkt⁴ - neemt niet weg dat het er bij al deze auteurs om

gaat langetermijntrends in de dynamiek van sociaal-culturele veranderingen op het spoor te komen en te verklaren.

Er kunnen verschillende redenen zijn om sociaal-culturele veranderingen als 'evolutie' of 'evolutionaire processen' te benoemen. Een van die redenen is hierboven aangegeven: 'evolutie' verwijst naar langetermijnontwikkelingen op het meest algemene sociologische niveau, dat wil zeggen naar regelmatigheden in de mensheidsgeschiedenis. Het begrip drukt de gedachte uit dat zulke regelmatigheden aanwijsbaar zijn, dat ze verklaard kunnen worden en dat meer specifieke, naar tijd en plaats beperkte ontwikkelingen in dit kader kunnen worden begrepen.

Een andere reden om sociaal-culturele processen met de term 'evolutie' aan te duiden is dat zij als in bepaalde opzichten analoog aan biologische evolutieprocessen worden opgevat. De veronderstelling is dat in de dynamiek van sociaal-culturele veranderingen soortgelijke mechanismen werkzaam zijn als in de biologische evolutie, uitgedrukt in begrippen als variatie, selectie, adaptatie, overleving, reproductie, concurrentie en symbiose. Bepaalde sociale en culturele fenomenen vertonen, binnen een gegeven *range*, min of meer *random* variaties; sommige daarvan zijn goed aangepast aan de omgeving, blijven voortbestaan en verbreiden zich ten koste van andere, die weggeselecteerd worden. Een dergelijke gedachtengang is bijvoorbeeld toegepast op economische productie, ondernemingen en andere organisaties (Nelson & Winter 1982; Reijnders 1997)⁵, rechtsnormen, taal, technologie en wetenschappelijke kennis.⁶

Een derde reden om van (sociaal-culturele) evolutie te spreken is om aan te geven dat het gaat om een proces met een dwingende logica, waarvan het verloop volgt uit van te voren gespecificeerde vooronderstellingen. Dit gebruik van de term 'evolutie' is te vinden in de uitwerking en toepassing van computersimulatiemodellen (zoals Axelrod 1984).⁷ De vraag in dit verband is hoe de uitkomsten van deze modellen zich verhouden tot empirisch waarneembare ontwikkelingen.

Deze verschillende betekenissen van (sociaal-culturele) evolutie sluiten elkaar niet uit. Speciaal van belang achten wij het combineren van de eerste en de tweede betekenis. Trends en regelmatigheden in de mensheidsgeschiedenis kunnen benaderd worden met behulp van ideeën die geïnspireerd zijn op de biologische evolutietheorie, en meer specifieke sociaal-culturele ontwikkelingen kunnen in dit kader worden geplaatst. Het uiteindelijke streven is te komen tot een theoretische integratie, waarin ook plaats is voor inzichten uit de sociobiologie. De antropoloog Marvin Harris (1977), de socioloog Stephen Sanderson (1995), de historicus G.D. Snooks (1996), de archeoloog Bruce Trigger (1998), de bioloog Jared Diamond

(1997), zij en anderen wijzen in de richting van een sociaal-wetenschappelijke theorie van historische processen, die aansluit bij de biologische evolutietheorie maar tegelijk recht doet aan de relatieve autonomie van sociale en culturele ontwikkelingen.

Deze bundel beoogt de vruchtbaarheid van het evolutieperspectief in de sociale wetenschappen op verschillende manieren te laten zien. De eerste drie artikelen - na deze inleiding - gaan in op de verhouding tussen biologische evolutie en sociaal-culturele ontwikkelingen. Goudsblom werkt deze verhouding in zijn openingsstuk nader uit door middel van een analyse van overeenkomsten, verschillen en verbanden tussen beide typen processen. Het daarop volgende artikel van Van der Dennen vormt een voorbeeld van de sociobiologische zienswijze, waarin principes uit de biologische evolutietheorie worden aangevoerd om algemene kenmerken van het sociale gedrag van mensen te verklaren. Joanna Swabe belicht vervolgens ontwikkelingen in de verhoudingen tussen mensen en (andere) dieren vanuit een historisch perspectief waarin zowel biologische als sociologische inzichten zijn verwerkt.

Hierna volgt een drietal bijdragen die gericht zijn op de geschiedenis van het evolutiedenken in de sociale wetenschappen. Bart van Heerikhuisen geeft een breed overzicht waarin hij wijst op de sterke historische vervlochtenheid van biologische en sociologische toepassingen van het evolutiebegrip. Bert Theunissen en Cor Hermans bespreken het sociaal-darwinisme rond het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Theunissen legt de nadruk op de verscheidenheid van ideeën die onder de noemer van sociaal-darwinisme zijn geplaatst en het daarmee problematische karakter van dit begrip. Hermans brengt de aantrekkingskracht van sommige van deze ideeën in verband met de wijdverbreide bezorgdheid over maatschappelijk verval en groei van de lagere klassen.

In de laatste drie artikelen worden evolutionair-sociologische ideeën op een specifiek probleemgebied toegepast. Randall Collins bespreekt een klassiek vraagstuk dat de laatste tijd door toedoen van auteurs als André Gunder Frank en David Landes weer veel aandacht heeft getrokken - hoe langetermijnontwikkelingen in Azië en Europa zich tot elkaar verhouden en hoe het te verklaren is dat Europa een hegemoniale plaats in de wereld ging innemen. In dit verband ontwikkelt Collins criteria om de relatieve 'geavanceerdheid' van samenlevingen te bepalen. Nico Wilterdink onderzoekt met behulp van kwantitatieve gegevens langetermijntrends in de ontwikkeling van sociaal-economische ongelijkheid tussen en binnen samenlevingen en probeert deze op basis van evolutionaire mechanismen te verklaren. Jelle Visser ten slotte confronteert evolutionaire en ecologische

theorieën over het ontstaan en verdwijnen van organisaties met gegevens over vakbonden.

Het evolutiedenken mag zich juist de laatste tijd in een groeiende belangstelling verheugen. Talrijke boeken, artikelen en speciale nummers van tijdschriften⁸ getuigen daarvan. Het zijn tekenen die erop zouden kunnen wijzen dat het evolutiedenken ook voor de menswetenschappen steeds meer zal gaan gelden als een gemeenschappelijk, omvattend perspectief, het referentiekader waarin uiteenlopende thema's en theorieën een plaats kunnen krijgen. Het houdt de belofte in van integratie, synthese, tegen de tendens van verbroekeling van de sociale wetenschappen in.

Noten

1. Zie voor een overzicht van het evolutiedenken in de sociale wetenschappen vanaf Spencer: Sanderson (1990).
2. Zie ook het artikel van Van der Dennen in deze bundel, en verwijzingen aldaar.
3. Zie ook *Psychologie en Maatschappij*, jrg. 23 nr. 1 (1999), en daarin speciaal Smit (1999). In Nederland zijn evolutionair-psychologische ideeën bij een breed publiek bekend geworden door het werk van Piet Vroon (bv. Vroon 1992).
4. Goudsblom beperkt in zijn bijdrage aan deze bundel, evenals Elias, de betekenis van het begrip evolutie tot biologische en fysisch-chemische processen en onderscheidt het van 'ontwikkeling' als term voor sociaal-culturele processen.
5. Vergelijk ook Stokvis (1999) en de bijdrage van Visser aan deze bundel.
6. Een kort overzicht geeft Callebaut (1991/92). Een bekende toepassing van de darwinistische gedachtegang op de groei van wetenschappelijke kennis is van Popper (1972).
7. Dergelijke modellen worden ook veelvuldig gebruikt voor biologische evolutieprocessen (zie bijv. Dawkins 1986, 43-74) en evolutie op kosmische schaal, zoals in de 'complexiteitsstudies' van Stuart Kauffman en anderen (Kauffman 1995).
8. Zoals de in noot 3 genoemde aflevering van *Psychologie en Maatschappij* (jrg. 23, nr. 1, 1999) en een speciaal nummer van *History and Theory* (Shaw & Pomper 1999).

Literatuur

- Axelrod, Robert (1984) *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books.
- Barkow, J.H., L. Cosmides & J. Tooby (eds.) (1992) *The Adapted Mind. Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, New York/Oxford: Oxford University Press.
- Betzig, Laura L. (1997) *Human Nature. A Critical Reader*, New York: Oxford University Press.

- Callebaut, Werner (1991-92) 'Darwinisme in de sociale wetenschappen', *Wijsgerig Perspectief*, 32 (4): 117-121.
- Daly, Martin & Margo Wilson (1988) *Homicide*, New York: Aldine De Gruyter.
- Dawkins, Richard (1986) *The Blind Watchmaker*, Burnt Mill: Longman.
- Diamond, Jared (1998 [1997]) *Guns, Germs and Steel*, London etc.: Vintage.
- Eibl-Eibesfeldt, Irenaeus (1989) *Human Ethology*, Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Elias, Norbert (1977) 'Zur Grundlegung einer Theorie sozialer Prozesse', *Zeitschrift für Soziologie* 6: 129-49.
- Goudsblom, J. (1988) 'Lange-termijn processen in de mensheidsgeschiedenis', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15 (1): 5-25. Ook in Goudsblom 1997, 202-221.
- Goudsblom, J. (1997) *Het regime van de tijd*, Amsterdam: Meulenhoff.
- Goudsblom, Johan (1996) Eric Jones & Stephen Mennell, *The Course of Human History*, Armonk/London: M.E. Sharpe.
- Harris, Marvin (1977) *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*, New York: Random House.
- Kauffman, Stuart (1995) *At Home in the Universe. The Search for Laws of Complexity*, New York: Oxford University Press.
- Lenski, Gerhard, Patrick Nolan & Jean Lenski (1995) *Human Societies. An Introduction to macrosociology*, 7e dr., New York: McGraw-Hill.
- Levy, Marion J., Jr. (1966) *Modernization and the Structure of Societies*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Nelson, R.R. & S.G. Winter (1982) *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Parsons, Talcott (1966) *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Popper, Karl R. (1972) *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*, London etc.: Oxford University Press.
- Reeves, Hubert (1986) *De evolutie van het heelal*, Uit het Frans (1981) vertaald. Amsterdam: Van Gennep.
- Reijnders, Jan (ed.) (1997) *Economics and Evolution*, Cheltenham/Lyne: Edward Elgar.
- Sanderson, Stephen K. (1990) *Social Evolutionism. A Critical History*, Cambridge/Oxford: Blackwell.
- Sanderson, Stephen K. (1995) *Macrosociology. An Introduction to Human Societies*, 3e dr., New York: Harper Collins.
- Shaw, David Gary & Philip Pomper (eds.) (1999) 'The return of science: evolutionary ideas and history', *History and Theory*, Theme Issue 38 (Dec.).
- Smit, Harry (1999) 'De evolutionaire benadering van psychologische mechanismen', *Psychologie en Maatschappij*, 23 (1): 7-18.
- Snooks, Graeme Donald (1996) *The Dynamic Society. Exploring the Sources of Global Change*, London: Routledge.
- Spier, Fred (1996) *The Structure of Big History. From the Big Bang until Today*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stokvis, Ruud (1999) *Concurrentie en beschaving. Ondernemingen en het commercieel beschavingsproces*, Amsterdam: Boom.
- Tiger, Lionel (1969) *Men in Groups*, London: Nelson.

- Trigger, Bruce G. (1998) *Sociocultural Evolution. Calculation and Contingency*, Oxford: Blackwell.
- Van den Berghe, Pierre (1979) *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier.
- Vroon, Piet (1992) *Wolfsklem. De evolutie van het menselijk gedrag*, Baarn: Ambo.
- Waal, Frans de (1996) *Good Natured. The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- White, Leslie A. (1959) *The Evolution of Culture*, New York: McGraw-Hill.
- Wilson, Edward O. (1975) *Sociobiology. The New Synthesis*, Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wilson, Edward O. (1998) *Consilience. The Unity of Knowledge*, New York: Alfred A. Knopf.
- Wilterdink, N. (1975) 'Biologie en sociologie; argumenten voor een ethologisch gefundeerde sociologie', *Sociologische Gids*, 1: 4-29.
- Wilterdink, N. (1978) 'Sociobiologie en sociale wetenschap: opmerkingen over een grensgebied', *Sociologische Gids*, 5 (sept./okt.): 418-423.
-
-